

Educació intercultural.

UN REPTA EDUCATIU PER AL SEGLE XXI*

Jesús Martínez Vargas
PROFESSOR DE MÚSICA

1. INTRODUCCIÓ

SENS dubte, els recents processos migratoris constitueixen un dels fenòmens socials més importants en la configuració de l'actual estructura social, cada vegada més i més multicultural. Curiosament Espanya que durant els anys 60 i 70 del segle passat va ser un país productor d'emigració cap als nostres veïns del nord d'Europa, s'ha convertit des de principis de la dècada dels 90 en un país receptor d'immigració procedent bàsicament de països africans i iberoamericans, encara que durant els últims anys augmenta també el nombre d'immigrants que arriben de països asiàtics i d'Europa de l'Est¹.

Tant pel volum d'aquests fluxos migratoris com per la gran incidència social i educativa d'aquesta nova població, la multiculturalitat s'ha convertit els darrers anys en un dels temes de major repercussió mediàtica i també en una de les urgències a tractar per part del nostre sistema educatiu. Evidentment, l'educació intercultural pareix ser la resposta més adequada al fenomen de la diversitat cultural, sobretot al si d'uns sistemes educatius que fins fa ben poc estaven pensats per a societats molt més homogènies que les actuals.

Ara bé, la qüestió que es planteja és si les respostes que està oferint el sistema educatiu a la diversitat cultural són

adequades, si se poden millorar i de quina manera es pot contribuir des de les diferents àrees al tractament de la diversitat cultural a les aules.

2. DIVERSITAT CULTURAL COM A RIQUESA. LA RESPOSTA DE L'EDUCACIÓ INTERCULTURAL

L'educació intercultural és la resposta al fenomen socioeducatiu de la multiculturalitat. El seu objectiu principal és capacitar les persones per conviure harmònicament en societats multiculturals com la nostra i per aconseguir-ho tracta de facilitar la pràctica d'una educació més enriquidora i integral a partir de l'aprofitament del fet multicultural. Evidentment, lluny de considerar la diversitat cultural que gaudim com un obstacle en la nostra tasca docent, es tracta més bé d'entendre-la com una invitació a reelaborar el nostre currículum d'una manera extensiva posant en pràctica mètodes innovadors i creatius per tal de dur endavant una funció docent més compromesa que ajudi al mateix temps a desenvolupar en l'alumnat actituds de respecte i comprensió envers les "diferències".

En resum es pot entendre l'educació intercultural com "la resposta pedagògica a la necessitat de preparar futurs ciutadans per viure en una societat que és realment multicultural i idealment intercultural. Si concretam més aquesta definició, podem dir que l'educació intercultural pretén formar en tots els alumnes, de tots els centres, una competència cultural madura; és a dir, un bagatge d'aptituds i d'actituds que els capaciti per funcionar adequadament en la nostra societat multicultural i multilingüe" (Jordán, 1998, 47).

Tot i que el marc legislatiu reconeix la gran importància de l'educació intercultural (sense anar més lluny, a l'article 2 de la LOE, dedicat a la finalitat de l'educació, s'afirma al seu apartat g que el sistema educatiu espanyol s'orientarà a la formació en el respecte i reconeixement de la pluralitat lingüística i cultural d'Espanya i de la interculturalitat com un element enriquidor de la societat) com també ho fa el Pla Quadriennal de Formació Permanent del Professorat 2004-2008 (on es diu que la formació permanent del professorat ha de donar resposta a les necessitats formatives derivades de la interculturalitat), l'escàs tractament dels continguts interculturals a les aules desdii aquesta importància que tots en teoria li reconeixem.

Així, davant la qüestió de si hem d'entendre la diversitat cultural com una riquesa o com un problema, el professorat sol reconèixer que la multiculturalitat és una cosa positiva. Ara bé, quan es demana una opinió més concreta sobre l'educació intercultural normalment se sol assenyalar que aquesta mateixa di-

* Una versió ampliada d'aquest article va ser presentada al I Congrés d'Educació a la Mediterrània celebrat recentment a Palma sota el títol de "La diversidad cultural en el aula de música de secundaria. Reflexiones y propuestas" (en prensa).

1. Es pot trobar abundant informació sobre aquestes qüestions a la revista digital Migraciones Internacionales. Els seus articles es poden consultar en línia a <http://200.23.245.225/AlMigracionesInternacionales/>. També els butlletins de temes educatius del CIDE (Centro de Investigación y Documentación Educativa) del Ministeri d'Educació i Ciència recullen totes les dades referides a evolució de la població estudiantil estrangera així com la seva procedència (<http://www.mec.es/cide/>).

versitat i les diferents competències lingüístiques són dificultats que interfereixen el "normal" desenvolupament de l'alumnat immigrant així com el "normal" desenvolupament del treball a l'aula.

Amb això es mostra que encara no hem assolit ni interioritzat les creences educatives, socials i filosòfiques derivades del plantejament intercultural. Segurament aquesta falta de compromís intercultural es deu a què una bona part del professorat hem estat preparats d'acord a un model monocultural segons el qual s'havia de mantenir una actitud assimilacionista en relació amb l'alumnat de cultures minoritàries. Des d'aquest punt de vista, l'assimilació social i de les pautes educatives suposa entendre la diversitat cultural i/o lingüística com una mancança més que com una riquesa que la nostra escola hauria de reconèixer i aprofitar².

Així doncs, el professorat estarà preparat per una educació més pluralista quan hagi assolit que "intercultural" no és només un terme políticament correcte sinó bàsicament una "esperança necessària en educació, com enfocament promotor de canvi i millora en societats democràtiques" (Aguado Odina), passant de la pretensió d'assimilació a la tolerància i al reconeixement.

Se podrà estar d'acord o no amb aquesta posició, però no deixa de ser cert que continuen persistint alguns errors a propòsit de què podem considerar com educació intercultural. Podem comentar alguns d'ells.

Hem comentat més amunt que si bé podem considerar l'ideal pedagògic intercultural com positiu, la pràctica docent o bé no l'incorpora o quan ho fa es limita en el millor dels casos a una sèrie d'activitats culturals folklòriques o "turístiques", la major part de les vegades desconnectades del currículum escolar. Des d'aquesta perspectiva, l'educació intercultural es reduiria a l'organització anual d'algun tipus de jornades multiculturals que inclourien diverses manifestacions artístiques, gastronòmiques o musicals realitzades i dirigides generalment a l'alumnat immigrant.

Aquest enfocament es denomina de contribucions i tot i que possibilita incloure al currículum certs elements interculturals, aquestes contribucions esporàdiques que estan desconnectades del currículum ordinari no impedeixen que el currículum continuï essent monocultural. A més, amb aquest tipus de contribucions es corre el perill de transmetre una visió superficial i simplista (una visió "turística" en paraules de la professora Teresa Aguado) de les diferents cultures que conviuen en un entorn educatiu concret.

Per això, sembla molt més interessant apostar per un enfocament transformador del currículum que tracte d'oferir temes diversos des de punts de vista i òptiques culturals diferents³. Per citar alguns exemples coneguts que puguin il·lustrar aquest enfocament transformador seria com explicar una història de les creuades oferint també la visió que d'aquestes guerres o invasions van tenir els àrabs o, en el cas de la música, ressaltar les aportacions africanes que han servit d'inspiració per a la música urbana actual i el jazz.

És evident que des d'aquest punt de vista, molt més important que saber moltes coses sobre el menjar xinès, les tradicions búlgares, les festes colombianes o la música marroquí és l'enriquiment personal derivat del contacte amb persones d'altres cultures, el rebuig de posicions etnocèntriques i l'aposta decidida pel relativisme crític, el foment de les actituds solidaries envers les minories ètniques o la capacitat per resoldre determinats conflictes derivats de concepcions axiològiques diverses⁴.

3. EL PAPER DEL PROFESSORAT DAVANT ELS REPTES DE L'EDUCACIÓ INTERCULTURAL

És innegable el paper destacat que té el professorat en una educació intercultural d'èxit i de qualitat. Si acceptem que l'enfocament curricular de contribucions és obsolet i que es fa necessària una revisió del currículum per tal de comprendre i incloure les diferències culturals aleshores la formació, les actituds i el compromís pedagògic del professorat són aspectes fonamentals per tal d'aconseguir l'èxit de l'educació intercultural.

Per això s'han d'afrontar decididament canvis tant en la formació inicial com en la formació permanent del professorat "sense oblidar que la pràctica multicultural afecta tots els aspectes del funcionament del centre"⁵.

Si bé és cert que sobre els centres

2. Es tracta, una vegada més, del somni de l'homogeneïtat que, en la seva vessant lingüística, va analitzar tan encertadament Juan Ramón Lodares en llibres com *Lengua y patria. Sobre el nacionalismo lingüístico en España* (2002) i *El paraíso políglota. Historias de lenguas en la España moderna contadas sin prejuicios* (2000).

3. Tal vegada convindria recordar que el currículum que cursa l'alumnat d'un determinat centre i la seva distribució en les diferents àrees i matèries també inclou tot allò que no es planifica ni transmet de manera explícita com el currículum ocult (llenguatge, comportament i actituds dels diferents membres integrants de la comunitat educativa), les desviacions i deformacions culturals que s'inclouen als llibres de text (atenció quasi exclusiva a la cultura occidental, per exemple), alguns aspectes que expliciten el clima cultural de una escola amb la relació família-centre en el cas dels grups ètnics minoritaris o la realització d'activitats extraescolars. Les interaccions dels diferents aspectes es denomina currículum global.

4. Els objectius de l'educació intercultural han estat magníficament exposats per diferents autors com Jordán Sierra, 1998, pp. 49 y sigs.; Essomba, 1999, pp. 11 y sigs.; Guia Inter, pp. 3 y sigs.

de formació inicial del professorat recau la responsabilitat de formar les noves generacions d'educadors (unes noves generacions que hauran de desenvolupar el seu treball en situacions progressivament multiculturals, molt més canviants, a les que hauran d'adaptar-se amb una gran flexibilitat), també ho és que introduir als programes de formació inicial continguts interculturals no implica automàticament canvis en les actituds de compromís envers el respecte a la diversitat cultural.

Els reptes i canvis tant a nivell personal com a nivell professional que aquestes noves situacions suposen han de conduir obligatòriament al replantejament de les actituds, els valors i les maneres d'actuar. En aquest sentit, la formació inicial del professorat pot contribuir en aquest replantejament ajudant l'alumnat que vol convertir-se en professor a comprendre que formem part d'una societat culturalment diversa, que aquesta situació és enriquidora i que com a professionals hem de donar resposta a tots els reptes plantejats per la diversitat cultural.

Les investigacions sobre els programes de formació inicial del professorat mostren que les necessitats formatives relacionades amb el tractament de l'atenció a la diversitat cultural no són ateses (Rodríguez Izquierdo, 2002). Per això pareix necessari i urgent reclamar un nou model de formació que haurà de contribuir a la preparació de professionals capacitats per actuar en situacions de diversitat cultural.

La qüestió que es planteja no és fàcil perquè tot el que està relacionat amb la diversitat cultural condueix inevitablement a posicions sobre què tipus de so-

cietat i de persona volem, quin és el model d'escola que desitgem i quin paper ha de tenir el professorat. En qualsevol cas, no es discuteix la necessitat de preparar els futurs professors amb els recursos necessaris poder conèixer la diversitat cultural del nostre entorn i per poder actuar-hi eficaçment.

Com ja hem dit, la multiculturalitat escolar no és un problema però pot viure's com a tal quan els professors, molts dels quals hem estat formats per a treballar amb grups d'alumnes relativament homogenis, ens sentim poc formats i sense l'ajuda necessària per fer front a aquestes noves situacions. Les dificultats encara augmenten quan les relacions amb les famílies són molt complicades, quan el mosaic de nacionalitats presents a l'aula és considerable i quan una part de l'alumnat que s'incorpora no ha estat escolaritzat prèviament.

Què es pot fer? Tot i no disposar dels recursos necessaris per afrontar els nous reptes que planteja l'educació intercultural, certes dosis de sensibilitat i de compromís poden posar en marxa algunes senzilles mesures que resultaran útils. Com que es de suposar que l'ideal serà aconseguir una real igualtat acadèmica es pot començar per intentar disminuir les "discontinuitats culturals"⁶.

Si un dels motius del fracàs escolar d'aquest alumnat "diferent" és la poca relació entre les experiències que tenen al seu entorn cultural i les que es valoren a l'escola, aleshores es tractaria d'observar atentament les seves capacitats per proporcionar activitats que haurien de contribuir a un aprenentatge realment significatiu. En aquest sentit, l'àrea de música (i en general l'ensenyament artístic) ofereix enormes possibilitats per a integrar afectivament aquest alumnat i per a que el seu reconeixement culturalment siga un èxit.

Com ha dit la professora Aguado, "la adopción de medidas que favorezcan la igualdad de oportunidades pone a prueba nuestra capacidad de tolerancia y la

5. Una senzilla anècdota mostra com a sovint caiguem en les rutines i costums monoculturals. Durant un parell de cursos vaig ser tutor d'un grup de d'ESO. Com que el grup estava format per alumnat de procedències diverses (alumnes originaris de diferents llocs de la Península, altres iberoamericans, una alumna marroquina i també mallorquins) va semblar convenient aprofitar aquesta riquesa multicultural a les sessions de tutoria i ja a principis de curs vàrem realitzar un taller sobre intercultura. Curiosament mentre es realitzaven aquests tipus d'activitats, l'alumnat feia servir cada dia una agenda en la que, a més d'incloure el santoral catòlic complet, el llistat d'efemèrides recollia perles com aquestes: el dia tal Juli César va ser assassinat, el dia qual es va començar a construir la Sagrada Família, va morir l'inventor del globus dirigible comte Ferdinand von Zeppelin, es va inaugurar a el Palau de la Música Catalana, es crea la Guardia Civil, van morir 25000 persones a Colòmbia a causa d'una erupció del volcà Nevado de Ruiz (?).

6. Amb aquest concepte, Jordán Sierra (1999, 68) fa referència a les situacions que moltes vegades hem observat a l'aula: la desconexió existent entre els continguts que proposem i el món real d'aquest alumnat, les grans diferències entre el tipus d'interaccions amb el professorat i amb els adults de la seva comunitat, i la diferència entre uns formats didàctics abstractes i uns sistemes molt més pràctics que utilitzen per manejar-se a la seva vida diària.

apreciación de la diversidad como una fuerza valiosa y no como una debilidad a superar. Es importante que las escuelas adopten medidas que favorezcan esta igualdad de oportunidades, pero no lo es menos que tal igualdad se defiende también en todas las medidas que se adopten en el ámbito laboral, familiar y social” (Aguado Odina, 2004, 7).

Si les diferències individuals i col·lectives se poden convertir en desigualtats quan els sistemes privilegien uns grups sobre altres, es tracta d'orientar èticament les accions educatives mitjançant propostes interculturals que siguin assolides per tots els integrants de la comunitat educativa.

No es tracta simplement de reconèixer que el sistema educatiu no ha donat resposta neutral a les desigualtats i que l'èxit al sistema depèn de la pertinença a uns o altres col·lectius. Les accions interculturals només tindran eficàcia i no seran un simple camuflatge de les desigualtats si s'analitzen les necessitats individuals i col·lectives en un context determinat i s'assoleix el compromís autèntic per la riquesa que comporta el reconeixement de la diversitat cultural.

Finalment, a més del dèficit de formació inicial en interculturalisme també es pot constatar que queda molt a fer a l'apartat de la formació permanent del professorat.

Aquesta formació permanent del professorat entesa com procés de desenvolupament professional que sorgeix de la reflexió col·lectiva sobre les pràctiques a l'aula i del centre es planteja a partir justament de les necessitats del centre educatiu en relació amb el seu entorn. Per això, el centre educatiu entès com un gran espai d'experimentació en el que es proven i perfeccionen pràctiques educatives relacionades amb la diversitat cultural, és el lloc indicat per dur a terme la formació continua del professorat⁷.

CONCLUSIONES

Els reptes de la ciutadania global ens obliguen a un canvi en els mètodes tradicionals d'ensenyament a fi de poder reflectir el nostre actual pluralisme social. La defensa de la diversitat cultural ens ajudarà en el camí cap el coneixement de l'altre i cap a la millora de les relacions humanes. Per aconseguir aquest objectiu, s'ha d'ajudar els educadors i també s'ha d'afavorir en l'alumnat divers la comprensió de les seves pròpies cultures des d'una perspectiva externa com una mena de visió autorreflexiva; al mateix temps, hem de proporcionar autoestima a l'alumnat per crear imatges positives de cadascú a l'aula.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Aguado Odina, T. (1996). *Educación multicultural: su teoría y su práctica*. Madrid: UNED.
- Aguado Odina, T. (2003). *Pedagogía intercultural*. Madrid: McGraw-Hill.
- Aguado Odina, T. (2004). *Educación intercultural. La ilusión necesaria*. En http://www.aulaintercultural.org/article.php3?id_article=646 (darrera consulta: maig de 2006).
- Essomba, M. A. (coord.) (1999). *Construir la escuela intercultural. Reflexiones y propuestas para trabajar la diversidad étnica y cultural*. Barcelona: Graó.
- Guía Inter. Una guía práctica para aplicar la educación intercultural en el aula*. La edición digital de la guía se puede descargar en la web del Proyecto Inter http://inter.up.pt/inter.php?item=inter_guide (darrera consulta: maig de 2006).
- Jordán Sierra, J.A. (1998). Realitat multicultural i educació intercultural. En J. A. Jordán Sierra (Coord.), *Multiculturalisme i educació* (pp. 9-59). Barcelona: Edicions UOC/Proa.
- Jordán Sierra, J.A. (1999). El profesorado ante la educación intercultural. En Essomba, M. A. (coord.). *Construir la escuela intercultural. Reflexiones y propuestas para trabajar la diversidad étnica y cultural* (pp. 65-73). Barcelona: Graó.
- Jordán Sierra, J.A. (1998). Realitat multicultural i educació intercultural. En J. A. Jordán Sierra (Coord.), *Multiculturalisme i educació* (pp. 9-59). Barcelona: Edicions UOC/Proa.
- Luengo Horcajo, F. y Ramos Hernández, H. (dirs.). (2003). *Interculturalidad y educación. Un nuevo reto para la sociedad democrática*. Madrid: Proyecto Atlántida. Es pot consultar aquest treball en la següent adreça electrònica http://www.aulaintercultural.org/article.php3?id_article=1121 (darrera consulta: maig de 2006).
- Merino, R., Sala, G. y Troiano, H. (2003). Desigualdades de clase, género y etnia en educación. En F. Fernández Palomares (Coord.), *Sociología de la educación* (pp. 357-384). Madrid: Pearson Educación.
- Ortega Carrillo, J.A. (2004). Redes de aprendizaje y currículum intercultural. En *Actas del XIII Congreso Nacional y II Iberoamericano de Pedagogía* (pp. 321-373). Madrid: Ed. Sociedad Española de Pedagogía. Ponència disponible en <http://www.ugr.es/~sevimeco/biblioteca/orgeduc/orgeduc.htm> (darrera consulta: maig de 2006).
- Rodríguez Izquierdo, R. (2002). Diversidad cultural y formación inicial del profesorado. Estudio de las opiniones de los estudiantes de magisterio. En Ortega Esteban, J. (Coord.). *Nuevos retos de la pedagogía social: la formación del profesorado*. Salamanca: Sociedad Iberoamericana de Pedagogía Social. També disponible en <http://www.fongdcam.org/paginas/recursos/contenido2.asp?g=3&p=5&r=6&c=19&sc=50> (darrera consulta: maig de 2006).

7. Una proposta de currículum multicultural per a la formació del professorat es pot trobar a Cabrera, F.; Espín, J.V.; Marín, M. y Rodríguez Lajo, M. (1999). La formación del profesorado en educación multicultural. En Essomba, M.A. (Coord.). *Construir la escuela intercultural. Reflexiones y propuestas para trabajar la diversidad étnica y cultura* (pp. 75-80). Barcelona: Graó